

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De jonge jaren van de luchtmacht: Het luchtwapen in het Nederlandse leger 1913-1939

Starink, D.

Publication date
2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Starink, D. (2013). *De jonge jaren van de luchtmacht: Het luchtwapen in het Nederlandse leger 1913-1939*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR

Archieven en collecties

NATIONAAL ARCHIEF, DEN HAAG

- Archief van het ministerie van Financiën: Dossierarchief 1831-1940 (toegangsnummer 2.08.41).
Gewoon verbaal-archief van het ministerie van Oorlog/Defensie en daarbij gedeponeerde bescheiden 1813-1945 (toegangsnummer 2.13.01).
Geheim verbaal-archief van het ministerie van Oorlog/Defensie en daarbij gedeponeerde bescheiden 1813-1945 (toegangsnummer 2.13.67).
Archief Koninklijke Landmacht: Generale Staf en daarbij gedeponeerde archieven 1914-1940 (toegangsnummer 2.13.70).
Archief Koninklijke Landmacht: Hoofdkwartier Veldleger 1907-1942 (toegangsnummer 2.13.16).
Archief van het ministerie van Defensie: Militaire Luchtvaart en -verdediging 1910-1940 (toegangsnummer 2.13.85).
Archief van het ministerie van Defensie: Artillerie Inrichtingen 1830-1941 (toegangsnummer 2.13.86).
Archief van het Rijksbureau Voorbereiding Voedselvoorziening in oorlogstijd 1936-1940.
Regeringscommissariaat voor de Industriële Oorlogsvoorbereiding (toegangsnummer 2.11.23.01).
Archief van de Staatscommissie inzake Luchtvaart 1919-1939 (toegangsnummer 2.16.47).
Archief van het ministerie van Waterstaat: Burgerlijke luchtvaart 1911-1929 (toegangsnummer 2.16.19.39).

NEDERLANDS INSTITUUT VOOR MILITAIRE HISTORIE, DEN HAAG

- Collecties Luchtvaartafdeeling (1913-1938), Commando Luchtverdediging (1938-1940) en Luchtvaartbedrijf (1932-1940).
Dagboek H. Walaardt Sacré 1913-1919.
Sectie Krijgsgeschiedenis: *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens wereldoorlog II*, Hoofddeel I, V.E. Nierstrasz, *De voorgeschiedenis van 1922-1939* (niet gepubliceerd manuscript).
Sectie Krijgsgeschiedenis: M.L. van Ham, *De verzorging van de Koninklijke Landmacht 1939-1940* (niet gepubliceerd manuscript).
Nagelaten documenten van Jhr. G. Sandberg.
Jaargangen *Het Vliegveld*.

BIBLIOTHEEK KONINKLIJKE MILITAIRE ACADEMIE, BREDA

- Collectie *Legerorders* 1913-1939.
Handleiding voor het gevecht der groote eenheden, No. 44¹. (Gevechtshandleiding) (Breda, 1935).
Jaargangen *Luchtmacht*.
Jaargangen *Orgaan der Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap*.
Luchtvaart en vliegdienst, Hoofdstuk VIII van de serie *Tactiek*, leerboeken van de Koninklijke Militaire Academie (Breda 1917).

Luchtvaart, Hoofdstuk VII van de serie *Tactiek*, leerboeken van de Koninklijke Militaire Academie (Breda 1921).

Serie Rijks Geschiedkundige Publicaties (RGP): *Bescheiden betreffende de Buitenlandse Politiek van Nederland*.

Verlag van de commissie, ingesteld bij de gemeenschappelijke beschikking van den Minister van Staat, Minister van Koloniën en van den Minister van Defensie van 1 September 1933, Commissie voor de reorganisatie van de weermacht (Den Haag 1934).

Voorschrift voor het gebruik van Luchtstrijdkrachten No. 71a (Den Haag 1925).

Voorschrift voor het gebruik van Luchtstrijdkrachten, deel I No. 71¹ (Breda 1936).

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Collectie *Historische kranten in beeld* (via website).

Collectie *Staten-Generaal Digitaal: Parlementaire handelingen 1814-1995* (via website).

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP

Jaargangen *Militaire Spectator* (via website).

Jaargangen *Wetenschappelijk Jaarbericht* (via website).

KONINKLIJKE NEDERLANDSE VERENIGING VOOR LUCHTVAART

Jaargangen *Luchtvaartkennis*.

Serie *Luchtvaartencyclopedie*.

Literatuur

Abbenhuis, M.M., 'Rustig te midden van woedende golven. De moeilijke verdediging van de Nederlandse neutraliteit' in: H.J.H. Andriessen, M. Ros en P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, deel 1 (Soesterberg 2002).

Abbenhuis, M.M., 'Neutral Borders, Neutral Waters, Neutral Skies. Protecting the Territorial Neutrality of the Netherlands in the Great War' in: H.J.H. Andriessen, M. Ros en P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, deel 9 (Soesterberg 2005).

Abbenhuis, M.M., *The Art of Staying Neutral. The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006).

Abeelen, W.P. van den, 'De Luchtvaart-Afdeeling' in: J. Kooiman (red.), *De Nederlandsche strijdmacht en hare mobilisatie in 1914* (Arnhem 1922).

Adriaansen, W.L.M., *Willem Hendrik Schukking. Een sprong in de wereld der Aviatiek* (Hilversum 2008).

Adriaansen, W.L.M., *Jons Viruly 1905-1986, vlieger en schrijver. Vleugels aan het woord gegeven* (Zaltbommel 2008).

Alexander, M.S., *The Republic in Danger. General Maurice Gamelin and the Policy of French Defence, 1933-1940* (Cambridge 1992).

Alphen, M. van, W. Geneste en P. Staal, *Terg mij niet. De geschiedenis van marinevliegekamp Valkenburg* (Franeker 2007).

Alting von Geusau, J.Th., *De strategische positie van Nederland in Europa. En in verband daarmee taak en samenstelling van de Nederlandsche weermacht* (Amsterdam 1938).

- Amersfoort, H., 'Een ongelijke strijd. Een beschouwing over de oorzaken van de snelle nederlaag van Nederland in mei 1940' in: J.P.B. Jonker, A.E. Kersten en G.N. van der Plaat (red.), *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1990).
- Amersfoort, H. (red.), 'Een kwestie van vertrouwen. De geschiedenis van het opperbevel in Nederland en Nederlands-Indië'. Bijlage bij het advies van de Adviescommissie Opperbevelhebberschap (Den Haag 2002).
- Amersfoort, H., *Een harmonisch leger voor Nederland. Oorlogsbeeld, strategie en operationele planning van het Nederlandse leger in het Interbellum* (Breda 2007).
- Amersfoort, H. en W. Klinkert (red.), *Small Powers in the Age of Total War, 1900-1940* (Leiden 2011).
- Amersfoort, H. en P.H. Kamphuis (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied*, 4^e herziene druk (Den Haag 2012).
- Anten, J., *Navalisme nekt onderzeeboot. De invloed van internationale zeestrategieën op de Nederlandse zeestrategie voor de defensie van Nederlands-Indië, 1912-1942* (Amsterdam 2011).
- Asjes, D.L., *Startklaar. Verhalen en anecdotes uit een ruim 50-jarig actief vliegersleven* (Amsterdam 1985).
- Badri, W.S., *De Waterlinie voorbij. Militaire innovaties in Nederland tijdens het Interbellum* (Breda 2008).
- Bartels, J.A.C., *Geen laag te hoog. De eerste uitzending van de LVA, naar IJsland in het kader van het Tweede Internationale Pooljaar 1932-1933* (Emmen 2013).
- Berg, D. van den, *Cornelis Jacobus Snijders (1852-1939)* (Den Haag 1949).
- Bevaart, W., *De Gouden Zon. De hogere vorming van officieren der Koninklijke Landmacht 1868-1992* (Den Haag 1995).
- Beunders, H.J.G., *Weg met de Vlootwet! De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (Bergen 1984).
- Beunders, H.J.G., 'De buitenlandse politiek van Nederland 1918-1924' in: N.C.F. van Sas (red.), *De kracht van Nederland. Internationale positie en buitenlands beleid* (Haarlem 1991).
- Biddle, T.D., *Rhetoric and Reality in Air Warfare. The Evolution of British and American Ideas about Strategic Bombing, 1914-1945* (Princeton 2002).
- Bijkerk, R.P.F., 'W.F. Pop (1858-1931)' in: G. Teitler en W. Klinkert (red.), *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam 1997).
- Blik, J.A. van der, *75 Years of Aerospace Research in The Netherlands. A Sketch of the National Aerospace Laboratory NLR* (Amsterdam 1994).
- Blom, J.C.H., *Crisis, bezetting en herstel. Tien studies over Nederland 1930-1950* (Rotterdam 1989).
- Boog, H. (red.), *The Conduct of the Air War in the Second World War. An International Comparison* (Oxford 1992).
- Bosboom, N., *In moeilijke tijden. Augustus 1914-Mei 1917* (Gorinchem 1933).
- Bosma, K., *Schuilstad. Bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen* (Amsterdam 2006).
- Bosscher, Ph. M., *De Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog. Deel I* (Franeker 1984).
- Bouwens, A.M.C.M. en M.L.J. Dierikx, *Op de drempel van de lucht. Tachtig jaar Schiphol* (Den Haag 1997).
- Broekmeyer, M.W.J.M., *Het luchtwapen en zijn problemen* (Assen 1939).
- Broekert, P.J. de, *Het gebruik van luchtstrijdkrachten. Leerboek no. 584 Koninklijke Militaire Academie* (Breda 1938).
- Bruin, J.R. en C.B. Wels (red.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam, 2003).
- Bruin, R. de, P. Grimm, H. Hoiting, P. Luijten, J. van Vliet en L. Zwaaf, *Illusies en incidenten. De Militaire Luchtvaart en de neutraliteitshandhaving tot 10 mei 1940* (Den Haag 1988).

- Buckley, J., *Airpower in the Age of Total War* (Londen 2003).
- Budiansky, S., *Air Power. From Kitty Hawk to Gulf War II. A History of the People, Ideas and Machines that Transformed War in the Century of Flight* (New York 2003).
- Cain, A.S., *The Forgotten Air Force. French Air Doctrine in the 1930s* (Washington 2002).
- Cain, A.S., 'L'Armée de l'Air, 1933-1940. Drifting toward Defeat' in: R. Higham en S.J. Harris (red.), *Why Air Forces Fail. The Anatomy of Defeat* (Kentucky 2006).
- Clark, C., 'First Masters of Air Power: Douhet, Trenchard and Mitchell' in K. Brent (red.), *Masters of Air Power, Proceedings of the 2005 RAAF History Conference* (Canberra 2005).
- Corum, J.S., *The Roots of Blitzkrieg. Hans von Seeckt and German Military Reform* (Kansas 1992).
- Corum, J.S., *The Luftwaffe. Creating the Operational Air War 1918-1940* (Kansas 1997).
- Corum, J.S. en R.R. Muller, *The Luftwaffe's Way of War. German Air Force Doctrine 1911-1945* (Baltimore 1998).
- Diepen, R. van, *Voor Volkenbond en Vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946* (Amsterdam 1999).
- Dierikx, M.L.J., *Bevlogen jaren. Nederlandse burgerluchtvaart tussen de wereldoorlogen* (Houten 1986).
- Dierikx, M.L.J., *Begrensdde horizonten. De internationale burgerluchtvaartpolitiek van Nederland in het Interbellum* (Zwolle 1988).
- Dierikx, M.L.J., en E.V. Huetting, *Een werkplaats voor de toekomst. Anthony Fokkerschool 1936-1993* (Utrecht 1993).
- Dierikx, M.L.J., *Dwarswind. Een biografie van Anthony Fokker* (Den Haag 1997).
- Dierikx, M.L.J., *Blauw in de lucht. Koninklijke Luchtvaart Maatschappij 1919-1999* (Den Haag 1999).
- Dierikx, M.L.J., *Uit de lucht gegrepen. Fokker als Nederlandse droom, 1945-1996* (Amsterdam 2004).
- Dierikx, M.L.J., *Luchtspiegelingen. Cultuurgeschiedenis van de luchtvaart* (Amsterdam 2008).
- Donker, P., *Alleen bezuinigen gaat snel. Het defensiebeleid in het Interbellum*, Paper ter afsluiting van het onderdeel Krijgsgeschiedenis (Arnhem 1991).
- Douhet, G. (vertaling door Dino Ferrari), *The Command of The Air* (New York 1942).
- Duiven, R. en D.S. Abott, *Schlachtfliieger! Germany and the Origin of Air/Ground Support 1916-1918* (Atglen 2006).
- Dulm, J.F. van en F.C. van Oosten, *50 Jaar Marineluchtvaartdienst 1917-1967* (Den Haag 1967).
- Dunk, H.W. von der, 'Neutralisme en defensie. Het dilemma in de jaren dertig' in: G. Teitler (red.), *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984).
- Edgerton, D., *England and the Aeroplane. An Essay on a Militant and Technological Nation* (Londen 1991).
- Elands, M. (red.), *250 jaar Genietroepen 1748-1998* (Den Haag 1998).
- Emme, E.M., *The Impact of Air Power. National Security and World Politics* (New York 1959).
- Fasseur, C., *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam 1998).
- Fasseur, C., *Wilhelmina. Krijgshaftig in een vormeloze jas* (Amsterdam 2001).
- Feitsma, W.A., *Het Korps Luchtdeel-artillerie en zijne beteekenis voor onze militaire luchtverdediging* (Assen 1937).
- Gat, A., *A History of Military Thought from the Enlightenment to the Cold War* (Oxford 2001).
- Gent, T. van, 'De Verenigde Staten en de oorlogsdreiging tegen Nederland 1939-1940' in: *Mededelingen van de Sectie Militaire geschiedenis van de Landmachtstaf*, deel 15 (Den Haag 1993).
- Gent, T. van, *Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit, september 1939-mei 1940* (Amsterdam 2009).

- Gerdessen, F., N. Geldhof en H.J. Hazewinkel, *Spyker. De eerste Nederlandse Vliegtuigfabriek* (Voorburg 1992).
- Gerdessen, F. en L. Boerman, *Fokker T.V 'Lucht kruiser'. De operaties van de LVA/ML Fokker T.V* (Zwammerdam 2009).
- Gerdessen F., K. Kalkman, C. Oostveen en W. Vredeling, *Fokker G-1 'Le Faucheur'*, twee delen (Emmen 2011 resp. 2013).
- Gibbs-Smith, C.H., *A History of Flying* (Londen 1953).
- Giessen, J.H. van, 'Overpeinzingen van Merijntje' in: *De wieg van Neerlands luchtvaart heeft in Soesterberg gestaan. Gedenkboek ter gelegenheid van de 20ste Reünie van Oud-Soesterbergers* (Breda 1974).
- Graaff, B.G.J. de, 'Colijn: premier in de buitenlandse politiek' in: *Buitenlandse Zaken. Jaarboek voor de geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse politiek* (Den Haag 1994).
- Grattan, R.F., *The Origins of Air War. The Development of Military Air Strategy in World War I* (Londen 2009).
- Groenestein, J.W., *Militaire vleugels van de burgerluchtvaart. Defensiedoeleinden voor de burgerluchtvaart in het Interbellum*, Doctoraalscriptie Geschiedenis (z.p., z.j.).
- Habnits, F.F. (red.), *Vijftig jaar luchtmacht* (Den Haag 1963).
- Hagens, J., *Londen of Berlijn? De KLM en haar personeel in oorlogstijd, deel 1: 1939-1941* (Bergen 2000).
- Haneveld, G.T., *De geschiedenis van de luchtvaartgeneeskunde in Nederland* (Soesterberg 1987).
- Hardenberg, J.H., 'Luchtvaart' in: W.G. de Bas (red.), *Gedenkboek 1898-1923: uitgegeven ter gelegenheid van het zilveren regeringsfeest van Hare Majesteit Wilhelmina der Nederlanden, op 6 september 1923* (Voorschoten 1923).
- Haselen, M. van (red.), *25 Jaar Militaire Luchtvaart in Nederlandsch-Indië* (Batavia 1939).
- Hellema, D., *Buitenlandse politiek van Nederland. De Nederlandse rol in de wereldpolitiek* (Utrecht 2006).
- Hezemans, R.A.F., 'To fly or not to fly, that's the question. De periode 1910-1918, voorgeschiedenis en beginjaren' in: A.P. de Jong (red.), *Vlucht door de tijd* (Houten 1988).
- Hezemans, R.A.F., 'Tussen twee oorlogen. De periode 1919-1939' in: A.P. de Jong, (red.), *Vlucht door de tijd* (Houten 1988).
- Higham, R., 'Air Power in World War I, 1914-1918' in: A. Stephens (red.), *The War in the Air 1914-1994* (Fairbairn 1994).
- Hoepfner, E. von, *Deutschlands Krieg in der Luft. Ein Rückblick auf die Entwicklung und die Leistungen unserer Heeres-Luftstreitkräfte im Weltkrieg* (Leipzig 1921).
- Hofstee, M.L.J., *Nederland en het luchtverkeer in de toekomst* (Amsterdam 1918).
- Hoksberg, G.J., 'Zoo goed en zoo kwaad als dat onder huidige omstandigheden mogelijk is'. *De ontwikkeling van de Nederlandse Luchtvaartafdeling tijdens de mobilisatie 1914-1918* (Amsterdam 2008).
- Homze, E., 'The Continental Experience' in: A.F. Hurley en R.C. Ehrhart, (red.), *Air Power and Warfare. Proceedings of the eighth Military History Symposium USAF Academy, 18-20 October 1978* (Washington 1979).
- Honderdvijftig jaar Generale Staf 1814-1964* (Den Haag 1964).
- Hoogschagen, E., *Fokker C.5. Ontwikkeling, gebruik en ondergang* (Emmen 2011).
- Hoogterp, S.H., *Strijd om ons luchtruim. De opbouw en de beslissende strijd onzer luchtverdediging 10-15 Mei 1940* (Den Haag 1950).
- Hooton, E.R., *War over the Trenches. Air Power and the Western Front Campaigns 1916-1918* (Hersham 2010).
- Houwink ten Cate, J., 'Mannen van de daad' en Duitsland, 1919-1939. *Het Hollandse zakenleven en de vooroorlogse buitenlandse politiek* (Den Haag 1995).
- Hurley, A.F., *Billy Mitchell. Crusader for Air Power* (Bloomington 1975).

- Janssen, J.A.M.M., 'Kerk, coalitie en defensie in het Interbellum' in: G. Teitler (red.), *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984).
- Janssen, J.A.M.M. en J.N. Fernhout, 'Verwerking en wederopbouw. De nederlaag in mei 1940 als cesuur in de geschiedenis van leger en luchtmacht' in: J.P.B. Jonker, A.E. Kersten en G.N. van der Plaats (red.), *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1990).
- Jong, A.P. de (red.), *Vlucht door de tijd. 75 jaar Nederlandse luchtmacht* (Houten 1988).
- Jong, H.J. de, *De Nederlandse industrie 1913-1965. Een vergelijkende analyse op basis van productiestatistiek* (Groningen 1999).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel 1, Voorspel en Deel 2, Neutraal* (Den Haag 1969).
- Jong, P. de, *Fokker D.21. Fokkers laatste eenmotorige jager* (Emmen 2012).
- Jong, Tj. T. de, B. Schoenmaker en Q. van der Vegt, *Voor vriend en vijand paraat. De geschiedenis van Vliegbasis Leeuwarden* (Franeker 2010).
- Jongbloed, J., *Bijdrage tot de physiologie der vliegers op groote hoogte* (Utrecht 1929).
- Jongbloed, J., 'De vijf vingers op reis' in: R.W.C.G.A. Wittert van Hoogland (red.), *Een halve eeuw Militaire Luchtvaart* (Den Haag 1963).
- Jongbloed, J., 'Flitsen uit mijn leven als militair vlieger van 1916 tot 1939' in: *De wieg van Neerlands luchtvaart heeft in Soesterberg gestaan. Gedenkboek ter gelegenheid van de 20ste Reünie van Oud-Soesterbergers* (Breda 1974).
- Kamphuis, G.H., *Halve eeuw Ypenburg* (Rijswijk 1986).
- Kamphuis, P.H., 'Het Nederlandse veiligheidsbeleid in de negentiende eeuw' in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, deel 5 (Den Haag 1982).
- Kennett, L.B., *The First Air War 1914-1918* (New York 1991).
- Klemann, H.A.M., *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam 2002).
- Klinkert, W., 'Oorlog in de Betuwe. De grote manoeuvres van september 1911' in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, deel 13 (Den Haag 1990).
- Klinkert, W., J.W.M. Schulten en L. de Vos (red.), *Mobilisatie in Nederland en België 1870-1914-1939* (Amsterdam 1991).
- Klinkert, W., *Het vaderland verdedigd. Plannen en opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914* (Den Haag 1992).
- Klinkert, W., R.U.M.M. Otten en J.F. Plasmans, *75 jaar luchtdoelartillerie 1917-1992* (Den Haag 1992).
- Klinkert, W. en G. Teitler, 'Nederland van neutraliteit naar bondgenootschap. Het veiligheids- en defensiebeleid in de twintigste eeuw' in: B. de Graaff, D. Hellema en B. van der Zwan (red.), *De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2003).
- Klinkert, W., 'Om den oorlogstoestand zooveel mogelijk na te bootsen...' De grote legermanoeuvres van 1916 in Noord-Brabant' in: M. Kraaijestein en P.G.G.M. Schulten (red.), *Wankel evenwicht. Neutraal Nederland en de Eerste Wereldoorlog* (Soesterberg 2007).
- Klinkert, W., 'Een vitaal belang van de Eerste Orde', Militaire luchtvaart in Nederland 1914-1920' in: J.H.J. Andriessen en P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, deel 15 (Soesterberg 2007).
- Klinkert, W., *Van Waterloo tot Uruzgan. De militaire identiteit van Nederland* (Amsterdam 2008).
- Klinkert, W., 'De vernietigende macht der hedendaagse wapenen. De lessen van de Eerste Wereldoorlog in het militaire debat in Nederland 1918-1923' in: H. van der Linden, J.H.J. Andriessen, L. Dorrestijn en P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, deel 22 (Soesterberg 2011).

- Koenraads, A.F., *Mannen in leer. Roman van een militair vlieger* (Rotterdam 1935).
- Koppen, P.L., *Waag veel, riskeer niets! G.A. Koppen (1890-1970) en de vlucht van de Postduif* (Amsterdam 1997).
- Korthals Altes, A., *Luchtgevaar. Luchtaanvallen op Nederland 1940-1945* (Amsterdam 1984).
- Küpfer, C.C., *In de schaduw van Icarus. De ontwikkeling der militaire luchtvaart* (Rotterdam)'s-Gravenhage 1949).
- Langeveld, H., *Dit leven van krachtig handelen. Hendrikus Colijn 1896-1944, deel 1* (Amsterdam 1998).
- Langeveld, H., *Schipper naast God. Hendrikus Colijn 1869-1944 deel 2* (Amsterdam 2004).
- Lawson, E. en J., *The First Air Campaign, August 1914-November 1918* (Conshohocken 1996).
- Leeuw, R. de (red.), *Fokker verkeersvliegtuigen. Van de F.I uit 1918 tot en met de Fokker 100 van nu* (Amsterdam 1989).
- Limburg Stirum, L.C. graaf van, *Nederlandsche Luchtvaarders* (Utrecht 1936).
- Lith, H. van, *Plotseling een vreselijke knal. Bommen en mijnen treffen neutraal Nederland (1914-1918)* (Zaltbommel 2001).
- Loo, P.E. van, R. Sinterniklaas, A.C. Tjepkema en R. de Winter, *100 jaar luchtvaart tussen Gilze en Rijen. Een vliegbasis in woord en beeld* (Franeker 2010).
- Lutgert, W. en R. de Winter, *Van Hofstad naar Baronie* (Franeker 2007).
- MacIsaac, D., 'Voices from the Central Blue. The Airpower Theorists' in: P. Paret (red.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (Oxford 1998).
- Mante, S., 'Groei en ontwikkeling. De periode van 1 Juli 1913 tot 10 Mei 1940' in: F.F. Habnit (red.), *Veertig jaar Militaire Luchtvaart 1913-1953* (Amsterdam 1953).
- Mason, T., *Air Power. A Centennial Appraisal* (Londen 1994).
- Meilinger, P.S. (red.), *Paths of Heaven. The Evolution of Airpower Theory* (Maxwell 1997).
- Meilinger, P.S., *Airwar. Theory and Practice* (Londen 2003).
- Messenger, Ch., 'The Influence of Technology on Airpower, 1919-45' in: R.G. Haycock en K.E. Neilson (red.), *Men, machines and war. Proceedings of the 11th Military History Symposium, Royal Military College, Kingston, Ont.* (Waterloo 1988).
- Meijboom, W., *De geschiedenis van de Meteorologische Diensten van de Koninklijke Land- en Luchtmacht 1922-1992* (Den Haag 1988).
- Moeyes, P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2001).
- Moeyes, P., *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek* (Amsterdam, 2006).
- Molenaar, F.J., *De luchtverdediging in de meidagen 1940. Deel I en II* (Den Haag 1970).
- Montgomery Hyde, H., *British Air Policy Between the Wars 1918-1939* (Londen 1976).
- Morrow, J.H., *The Great War in the Air. Military Aviation from 1909 to 1921* (Washington 1993).
- Morrow, J.H., 'The First World War, 1914-1919' in: J.A. Olsen (red.), *A History of Air Warfare* (Washington 2010).
- Mulder, R.J.M., *E.L.T.A.: The First Aviation Exhibition Amsterdam - 1919* (Amsterdam 2009).
- Muller, R.R., 'Close Air Support. The German, British, and American experiences, 1918-1941' in: W. Murray en A.R. Millett (red.), *Military Innovation in the Interwar Period* (Cambridge 1996).
- Murray, W., *Strategy for Defeat. The Luftwaffe 1933-1945* (Maxwell 1983).
- Murray, W., 'Strategic Bombing. The British, American, and German experiences' in: W. Murray en A.R. Millett (red.), *Military Innovation in the Interwar Period* (Cambridge 1996).
- Murray, W. en J. Keegan, *War in the Air 1914-45* (Londen 1999).

- Nielsen, A., *The German Air Force General Staff* (New York 1968).
- Omissi, D.E., *Air Power and Colonial Control. The Royal Air Force 1919-1939* (New York 1990).
- Onderwater, P., ‘Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid’. Generaal C.J. Sniijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939’ in: H. Andriessen, L. Dorrestein en P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, deel 16 (Soesterberg 2008).
- Osch, H. van, *Jonkheer D.J. de Geer. De teloorgang van een minister-president* (Amsterdam 2007).
- Oud, P.J., *Honderd jaren. Hoofdzaken der Nederlandsche staatkundige geschiedenis 1840-1940* (Assen 1946).
- Oud, P.J., *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1918-1940* (6 delen; Assen 1948).
- Overy, R.J., *The Air War 1939-1945* (Londen 1980).
- Overy, R.J., ‘Strategic Bombardment before 1939. Doctrine, Planning and Operations’ in: R. Carrigill Hall (red.), *Case Studies in Strategic Bombardment* (Washington 1998).
- Peppelman, Th.C.F., *Nog een vergeten hoofdstuk...De Vereeniging voor Volkenbond en Vrede, het tijdschrift De Volkenbond en het pacifisme in Nederland van 1925 tot en met 1934* (Groningen 2001).
- Poest Clement, A. van der, *Wij Vlogen Als Vogels* (Tilburg 1984).
- Robertson, S., *The Development of RAF Strategic Bombing Doctrine, 1919-1939* (Westport 1995).
- Roode, A.A. de, *Luchtverkeersbeveiliging. Geschiedenis van de luchtverkeersbeveiliging in Nederland 1910-heden* (Houten 1988).
- Schoenmaker, W. en Th. Postma, *Aviateurs van het eerste uur. De Nederlandse luchtvaart tot de Eerste Wereldoorlog* (Weesp 1984).
- Schuurman, J.H., *Vliegveld Bergen N.H. 1938-1945* (Bergen 2001).
- Schuursma, R.L., *Vergeefs onzijdig. Nederlands neutraliteit 1919-1940* (Utrecht 2005).
- Seeckt, H. von, *Gedanken eines Soldaten* (Berlijn 1929).
- Slessor, J.C., *Air Power and Armies* (Londen 1936).
- Smith, M.S., *British Air Strategy between the Wars* (Oxford 1976).
- Snapper, F., ‘De gevechtswaarde van de Nederlandse landmacht in de periode 1914-1918 en in 1940’ in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, deel 3 (Den Haag 1980).
- Snapper, F., ‘Enige sterktecijfers betreffende de Nederlandse landmacht in de periode 1840-1940’ in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, deel 4 (Den Haag 1981).
- Snapper, F., ‘Durch kamen sie doch’. Dankzij de luchtmacht. De defensie gedurende de periode 1929-1938 in Europa, Japan en de Verenigde Staten’ in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, deel 9 (Den Haag 1986).
- Starink, D., ‘Logistiek en luchtmacht’ in: H.B. Roos (red.), *Van marketentster tot logistiek netwerk. De militaire logistiek door de eeuwen heen* (Amsterdam 2002).
- Starink, D., *Logistiek Centrum Woensdrecht. De wordingsgeschiedenis van het instandhoudingsbedrijf voor luchtgebonden wapensystemen en grondgebonden communicatiesystemen van de krijgsmacht* (Woensdrecht 2009).
- Stephens, A., ‘The True Believers. Air Power Between the Wars’ in: A. Stephens (red.), *The War in the Air 1914-1994*, 2e herziene druk (Canberra 2009).
- Struycken, A.A.H., *De hoofdtrekken van het Nederlandsch buitenlands beleid* (Arnhem 1923).
- Suchenwirth, R., *The Development of the German Air Force, 1919-1939* (New York 1968).
- Teitler, G., *Luftwaffe en Royal Air Force. Een vergelijkend onderzoek naar de opkomst van het luchtwapen* (Rotterdam 1975).

- Teitler, G., 'De krijgsmacht als Cassandra. Toekomstverwachting van Nederlandse militairen' in: G. Teitler (red.), *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984).
- Teitler, G., 'De slagluchtmacht' in: *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmacht-staf*, deel 7 (Den Haag, 1984).
- Terraine, J., *The Right of the Line. The Royal Air Force in European War 1939-1945* (Londen 1985).
- Top, D. en W. Top, *Soesterberg van toen en nu* (Alphen aan den Rijn 1990).
- Top, D., *Frits Koolhoven en zijn vliegtuigproductie* (Alphen aan den Rijn 1996).
- Trest, W.A., *Air Force Roles and Missions: A History* (Washington 1998).
- Tuyll van Serooskerken, H.P. van, *The Netherlands and World War I. Espionage, Diplomacy and Survival* (Leiden 2001).
- Voeten, A.J.C.J., *De A.R.P. en het defensievraagstuk in het interbellum* (Utrecht 1987).
- Volkers, K., *Geheim landschap. 200 jaar militairen op de Heuvelrug* (Utrecht 2006).
- Vries, G. de en B.J. Martens, *Nederlandse vuurwapens, Landmacht en Luchtvaartafdeling 1895-1940* (Amsterdam 1993).
- Vries, G. de en B.J. Martens, *Fokker Vliegtuigbewapening* (Amsterdam 1994).
- Waalwijk, H.P., *Whitehall en Plein. De betrekkingen tussen Groot-Brittannië en Nederland 1930-1940* (Utrecht 1985).
- Walaardt Sacré, H., W.P. van den Abeelen en F. Spittel, *Vijf-en-twintig jaar Luchtvaart in Nederland* (Amsterdam 1932).
- Watt, D.C., *Too Serious a Business. European armed forces and the approach to the Second World War* (Londen 1975).
- Wells, M.K. (red.), *Air Power. Promise and Reality* (Chicago 2000).
- Wesselink, Th. en Th. Postma, Koolhoven. *Nederlands vliegtuigbouwer in de schaduw van Fokker* (Bussum 1981).
- Wesselink, Th. en Th. Postma, *Nederlandse vliegtuigen naar buitenlands ontwerp* (Weesp 1985).
- Wiechen, J.A. van, *Munitievoorziening door de eeuwen heen. Een beschouwing vanaf de tijd van de huurlegers tot aan de hedendaagse Nederlandse krijgsmacht* (Den Haag 1983).
- Wijn, J.W. (red.), *Gedenboek van de Luchtvaartafdeeling 1913-1938* (Utrecht 1938).
- Wijn, J.W. de, *Woorden en daden in de geschiedenis van de Rotterdamse luchtvaart* (Rotterdam 2006).
- Wijn, J.W. de, *Een Texelse luchtvaartgeschiedenis. 75 jaar vliegveld Texel* (Texel Airport 2012).
- Wijninga, P.W.W., 'Airpower-strategie' in: G. Teitler, J.M.J. Bosch, W. Klinkert e.a., *Militaire Strategie* (Amsterdam 2002).
- Wilson, J.J.C.P., *Vijf oorlogsdagen en hun twintigjarige voorgeschiedenis* (Assen 1960).
- Winter, R. de, *Leven voor de luchtvaart, Hendrik Walaardt Sacré 1873-1949*. (Den Haag 1992).
- Winter, R. de en E.H.J.C.M. Dorelijers, *Luchtmachtstructuren in beweging. 80 jaar luchtmachtorganisatie* (Den Haag 1994).
- Winter, R. de, 'Petrus Wilhelmus Best' in: J. Charité en A.J.C.M. Gabriëls (red.), *Biografisch Woordenboek van Nederland, vierde deel* (Den Haag 1994).
- Winter, R. de, 'M. Raaijmakers' in: G. Teitler en W. Klinkert (red.), *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam 1997).
- Winter, R. de en P.E. van Loo, *Luchtmachtbevelhebbers geportretteerd 1954-2005* (Den Haag 2006).
- Winter, R. de, *Een eeuw militaire luchtvaart in Nederland. Bakermat Soesterberg* (Amsterdam 2013).
- Wolf, J.J. de (red.), *Mars in Cathedra 1865-1965* (Den Haag 1965).

- Zee, S. van der, *Vergeten legende. Frits Koolhoven 1886-1946* (Amsterdam 2001).
- Zegers, H.A.J., *Mensch durf te leven. Profielen van leiderschap en moed. Luitenant Generaal der Koninklijke Luchtmacht Julius Lucius Zegers 1897-1970* (Soesterberg 2009).
- Zondag, C.H.G.M., *Neutraliteit in de lucht* (Den Haag 1940).
- Zwieten, J.E. van, 'Op speurtocht in oude archieven. Grepen uit de geschiedenis van de militaire luchtvaart in Nederland tot 1940' in: R.W.C.G.A. Wittert van Hoogland (red.), *Een halve eeuw Militaire Luchtvaart* (Den Haag 1963).

Artikelen

- d'Abzac-Epezy, C., 'La pensée de Giulio Douhet à l'épreuve des faits. L'apport de Camille Rougeron' in: *Penser les Ailes Françaises* 9 (2006) 22-34.
- Anders, F., 'Het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van de militaire luchtvaart in Nederland. De opkomst van het vliegtuig als nieuw wapensysteem in de Nederlandse krijgsmacht' in: *Mars et Historia* 40 (2006) 2-10.
- Bach, J.A., 'De Nederlandsche Militaire Luchtvaart kritisch beschouwd' in: *Militaire Spectator* 109 (1940) 415-421.
- Bartels, J.A.C., 'Geen laag te hoog. De uitzending naar IJsland van de Luchtvaartafdeeling 1932-1933' in: *Militaire Spectator* 178 (2009) 443-451.
- Berg, J. van den, 'De voorbereidingen tot oprichting van de Luchtvaartafdeling', delen 1 t/m 6 in: *Mars et Historia* 10 (1975/76) (2) 3-9; 10 (1975/76) (5) 16-19; 10 (1975/76) (6) 11-19; 11 (1976/77) (3) 12-17; 11 (1976/77) (6) 8-14; 12 (1977/78) (3) 93-96.
- Bijkerk, R.P.F., 'Nederlands defensiebeleid in de jaren '20. Het bestaande beeld nader bezien' in: *Militaire Spectator* 164 (1995) 90-96.
- Bijkerk, R.P.F., 'Actueel militair verleden?' in: *Maatschappij en Krijgsmacht* 17 (1995) (12) 19-24.
- Broekert, P.J. de, 'Het ingrijpen van luchtstrijdkrachten in den strijd op den grond en de afweer daartegen' in: *Militaire Spectator* 109 (1940) 107-115.
- Calmeyer, M.R.H., 'De oorlog van morgen, deel IV. De leer van Douhet van den zelfstandigen luchtoorlog' in: *Militaire Spectator* 104 (1935) 516-519.
- Corum, J.S., 'The Luftwaffe's Army Support Doctrine, 1918-1941' in: *The Journal of Military History* 59 (1995) (1) 53-76.
- Corum, J.S., 'The Spanish Civil War. Lessons Learned and Not Learned by the Great Powers' in: *The Journal of Military History* 62 (1998) (2) 313-334.
- Dierikx, M.L.J., 'Opkomst en ondergang van Anthony Fokker als internationaal vliegtuigbouwer, 1890-1939' in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 108 (1993) (4) 711-721.
- Ernel Scherer, H.A.F.G. van, 'De wederopbouw van ons leger', delen III, IV en X, in: *Militaire Spectator* 105 (1936) 426-429, 462-467 en 106 (1937) 298-304.
- Fernhout, J.N., 'Oude elementen in een nieuwe Defensienota' in: *Carré* 15 (1991) (11) 19-21.
- Giessen, J.H. van, 'Het Douglas 8A-3n (Northrop) vliegtuig' in: *Militaire Spectator* 109 (1940) 385-388.
- Janssen, J.A.M.M., 'Het vijfde wapen. De Luchtvaartafdeeling te Soesterberg tijdens de mobilisatie van 1914-1918' in: *Militaire Spectator* 167 (1998) 528-535.

- Klinkert, W., 'Verdediging van de zuidgrens 1914-1918' in: *Militaire Spectator* 156 (1987) 213-219 en 250-257.
- Kluppel (pseudoniem), 'De luchtvaart en hare toepassing op militair gebied' in: *Militaire Spectator* 37 (1868) 226-234 en 299-309.
- Koenen, B.M.J., 'Onze Militaire Luchtvaart, naar aanleiding van de critische beschouwing van res. Kapitein Bach' in: *Militaire Spectator* 110 (1941) 41-44.
- Loo, P.E. van en A.C. Tjepkema, 'De ontwikkeling van het Nederlandse luchtwapen. Johan Zegers als prominent denker' in: *Militaire Spectator* 177 (2008) (4) 227-239.
- Meer, H. van der, 'Het Koolhoven F.K.51 overgangsvliegtuig' in: *Spinner* nr. 35 (januari 2010) 15-21.
- Meilinger, P.S., 'Trenchard and 'Morale Bombing'. The Evolution of Royal Air Force Doctrine before World War II' in: *The Journal of Military History* 60 (1996) (2) 243-270.
- Meilinger, P.S., 'Disarmament and Airpower, 1932-1934. Clipping the Bomber's Wing' in: *RUSI Journal* 142 (1997) (5) 79-82.
- Noppen, R., 'Orange Skies. The Aerial Defense of Dutch Neutrality During WW I' in: *Over the Front* 22 (1) 40-68.
- Overy, R.J., 'From Uralbomber to Amerikabomber. The Luftwaffe and strategic Bombing' in: *Journal of Strategic Studies* 1 (1978) (2) 154-178.
- Overy, R.J., 'Air Power and the Origins of Deterrence Theory before 1939' in: *Journal of Strategic Studies* 15 (1992) (1) 73-101.
- Riesen, J.H. van, 'Het gebruik van de luchtstrijdkrachten in het Sjanghai-conflict' in: *Militaire Spectator* 102 (1933) 487-493 en 548-560.
- Sandt, W.E.M.M. van de, 'Het optreden van de luchtstrijdkrachten tijdens de Spaanse burgeroorlog' in: *Militaire Spectator* 133 (1964) 578-586.
- Santen, J.J. van, 'De bewapening van vliegtuigen' in: *Militaire Spectator* 106 (1937) 50-55.
- Schoenmaker, B., 'De opgeblazen start van een nieuw wapen' in: *Mars et Historia* 22 (1988) 101-107.
- Schukking, W.H., 'Het gebruik van vliegmachines voor oorlogsdoeleinden' in: *Militaire Spectator* 80 (1911) 533-550 en 589-611.
- Schulten, J.W.M., 'Nederland neutraal?' in: *Militaire Spectator* 149 (1980) 195-202.
- Sillevis, W.F., 'Engelse luchtmanoeuvres 1930' in: *Militaire Spectator* 100 (1931) 41-47.
- Smits, G.H.M., 'Dreiging uit de lucht. De Nederlandse discussie in het Interbellum' in: *Militaire Spectator* 166 (1997) 524-532.
- Snijders, C.J., 'Nederland's militaire positie gedurende den wereldoorlog' in: *Militaire Spectator* 92 (1923) 536-553.
- Starink, D., 'Joachim Hendrik Hardenberg. Luchtmachtcommandant in moeilijke tijden' in: *Onze Luchtmacht* 60 (2008) (3) 23-26.
- Starink, D., 'De betekenis van generaal C.J. Snijders voor de Nederlandse luchtvaart' in: *Mars et Historia* 46 (2012) 19-31.
- Starink, D., 'De samenvoeging van de departementen van Marine en Oorlog en de vergeefse fusiepogingen van de vliegdiensten van leger en vloot in het Interbellum' in: *Mars et Historia* 47 (2013) 22-38.
- Toorenvliet, H., 'De Duitse luchtstrijdkrachten 1920-1945. Heimelijk opgebouwd, openlijk verslagen' in: *Militaire Spectator* 155 (1986) 82-92.
- Voorwalt, H., 'Verkenning uit Vliegtuigen' in: *Militaire Spectator* 86 (1917) 581-597.

- Wijninga, P.W.W., 'De ontwikkeling van 'airpower' tot 1945' in: *Militaire Spectator* 172 (2003) 277-287.
- Winter, R. de, 'De plaats van Soesterberg in de geschiedenis en de traditie van de militaire luchtvaart' in: *Mars et Historia. Vijfde lustrumnummer van de Nederlandse vereniging ter beoefening van de militaire historie* 25 (1991) 172-181.
- Winter, R. de, 'Het ontstaan van de militaire vliegopleiding. De eerste generatie officieren-vlieger' in: *Mars et Historia. Zesde lustrumnummer van de Nederlandse vereniging ter beoefening van de militaire historie* 30 (1996) (3) 52-95.
- Young, R.J., 'The Strategic Dream. French Air Doctrine in the Inter-War Period, 1919-39' in: *Journal of Contemporary History* 9 (1974) (4) 59-76.
- Zwieten, J.E. van, 'Een halve eeuw militaire luchtvaart' in: *Militaire Spectator* 132 (1963) 306-312.